

alange
gruofna
thuune
in pago leomerike

D R I E P A S

Jaargang 5, nummer 1, maart 1988

HISTORISCHE KRING DUIVEN, GROESSEN, LOO

Colofon

De DRIEPAS is het verenigingsblad van de Historische Kring Duiven-Groessen-Loo. Het verschijnt drie tot vier keer per jaar. Artikelen mogen alleen overgenomen worden na schriftelijke toestemming van de auteur en met bronvermelding.

Abonnementsprijs f. 7,50 per jaar, voor postabonnees f. 10,00 per jaar, bij vooruitbetaling te voldoen op onderstaande bank of girorekening. Voor leden van de Historische Kring gratis. Losse nummers f. 3,00.

Het lidmaatschap van de Historische Kring is f. 20,00 per jaar, over te maken op postgiro 49 23 697 of Rabobank rekeningnummer 31.54.07.484 t.n.v. Historische Kring Duiven Groessen Loo te Duiven.

Secretariaat Historische Kring:

Dhr. A.Th.J. Boss
van Dorth tot Medlerstraat 5
6921 AT Duiven
tel. 08367 61202

Redactie:

W.F.W.M. van Heugten, Duiven
Th.M.J. Jonker, Loo

Redactieadres:

zie secretariaat Historische Kring

ISSN: 0921 - 5549

(Omslag:)

alatinge, gruosna, thuvine in pago leomerike; een collage met de plaatsnamen Eltingen, Groessen, Duiven op de oorkondetekst uit het jaar 838. Zie art. van dr. Wolters jrg. 5, nr.1.

VOORWOORD

Op 23 maart 1988 is het elfhonderdvijftig jaar geleden, dat er een akte is opgesteld, waarin o.a. de namen van de dorpen Duiven en Groessen werden vastgelegd.

Het zal voor velen niet direct een gebeurtenis zijn, waarvoor de hele gemeente zo ongeveer een jaar lang feest dient te vieren. Elfhondervijftig is een niet tot de verbeelding sprekend getal, en de vastlegging van namen is ook wat anders dan het verlenen van stadsrechten.

Toch is een historische vereniging het minstens aan zichzelf verplicht deze gebeurtenis niet onopgemerkt voorbij te laten gaan. Daarom heeft de redactie van DE DRIEPAS een drietal auteurs uitgenodigd te schrijven over de gebeurtenis van 23 maart 838 of over de tijd daarvóór, de 'prehistorie' van (de gemeente) Duiven. Nu we de resultaten van deze uitnodiging aan de lezers presenteren, mogen wij hopen, dat binnen én buiten de Historische Kring Duiven-Groessen-Loo velen met plezier en een bescheiden trots over het verre verleden van onze oude dorpen lezen. Onze dorpen hebben een zeer oude bewoningsgeschiedenis, een rijke, interessante geschiedenis ook. De inhoud van deze uitgave, ter herinnering aan 23 maart 838, getuigt daarvan!

De Redactie.

De brug van het verleden naar de toekomst is het heden.

Gedachten bij een herdenking

Elders in deze uitgave treft u een artikel aan van de hand van dr Wolters, van origine een Groessenaar, waarin hij vertelt van een zéér interessante gebeurtenis, die op 23 maart 1988 precies 1150 jaren geleden in deze gemeente is voorgevallen. Uit dit artikel maar ook uit dat van dr Willems

en drs Verhagen, en de vele bijdragen die de laatste jaren in dit tijdschrift zijn verschenen, blijkt dat onze gemeente een buitengewoon interessante geschiedenis heeft.

Een geschiedenis, die in het „heden” is uitgemond en voortgaat naar de toekomst, die weer ooit geschiedenis (verleden) zal worden. Hoe maakt men nú een toekomst, welke ooit een dierbaar verleden zal worden?

Mensen zijn het die de toekomst maken. Het zijn hun behoeften en verlangens, die bepalen wat er nodig is voor die toekomst. Was het voorheen in de geschiedenis van de gemeente Duiven zó, dat de natuur van de mens geleidelijk en stap voor stap de toekomst maakte, in het dorp Duiven wordt nu de natuur van de mens – om het zo te zeggen – „geforceerd”. De mensen komen sneller in de gemeente binnen en dus moeten er sneller allerlei voorzieningen voor hen worden verwezenlijkt.

Wat hebben zij dan nodig?

Dat is hoofdzakelijk – aan de ene kant – de plek om zich alleen of met degene(n), waarvan zij houden, thuis te voelen en – aan de andere kant – de plek om de anderen te ontmoeten.

Voorwaarde voor de ontmoeting met anderen is het bestaan van kerkgenootschappen, verenigingen, stichtingen en clubs voor jeugd, sport, cultuur, enz.

Bouwwerken (huizen, kerken, sporthallen, culturele centra, winkels, enz.) komen als gevolg van die behoefte(n) op de tweede plaats. Ik heb niet de neiging het afgeleide belang ervan te onderschatten, maar zeker ook niet te overschatten.

Daar, waar in dit opzicht een conflict ontstaat tussen het historische gebouw en nieuwbouw zal het welbevinden van mensen de doorslag moeten geven. Let wel: „...een conflict ontstaat...”! Daar, waar het conflict kan worden vermeden, is er geen probleem. Daar, waar het wél ontstaat kies ik voor „een toekomst, welke ooit een dierbaar verleden zal worden.” Dat is een grote opgave. Dat mag niet mislukken!

J.A.G. Kemme, burgemeester.

De oorkonde van 23 maart 838

In de vroege lente van het '25ste jaar van de zeer glorieuske keizer Lodewijk' de Vrome, vermoedelijk op de eerste din(g)sdag na de lente-evening, komt in de grote sala van het dorp Duiven in de gouw de Liemers een illustre gezelschap bijeen. Er zal door een schrijver van bisschop Albrik van Utrecht aan graaf Rodgar een rechtshandeling, een overdracht, plaats hebben. Deze Rodgar, Rutger, is graaf van de gouw de Liemers, maar ook, door zijn uitgebreid grondbezit, van de IJsselgouw, van de Veluwegouw, en van de Huntingouw (jachtgouw ?) op de noordelijke Veluwe. Een oud opschrift van de giftbrief noemt Rodgar graaf van Gelderland, maar dat is natuurlijk een anachronisme. Niet onwaarschijnlijk lijkt het, dat Rodgar graaf van Hamaland is.

Bisschop Albrik, 'door de genade Gods bisschop van Utrecht', is kort tevoren zijn broer Frederik opgevolgd op de bisschopszetel van Utrecht, waarop St. Willibrord als eerste bisschop had plaats genomen. Frederik is in West-Europa vermaard geworden om zijn wijsheid en energie. Volgens het geschiedverhaal wordt hij het slachtoffer van zijn vrijmoedigheid tegenover de tweede gemalin van keizer Lodewijk, Judith, de intrigante, de 'femme fatale' van de Karolingische dynastie. Frederik wordt dan ook als martelaar vereerd. Albrik, zijn broer, gaat niet lang na dit 'martyrium' een overeenkomst aan met graaf Rodgar. Hij heeft daartoe een lange brief geschreven, die zijn secretaris op de bijeenkomst te Duiven bekend maakt. Deze secretaris heet Hungarius, vermoedelijk dezelfde die zestien jaar later bisschop van Utrecht wordt, maar drie jaar daarna moet vluchten voor de Noormannen.

Als allen in de sala gezeten zijn, leest priester Hunger de bisschoppelijke brief voor. Ze bevat de inwilliging van een verzoek van de graaf om een 'precaria remuneratoria', het vruchtgebruik van bepaalde goederen te verkrijgen als tegenprestatie voor de totale overdracht van grafelijk bezit aan de St. Maartenskerk te Utrecht. Bij de opsomming van de geschonken grafelijke goederen staan de gewijde kerk van Duiven, de herenhof en het herenland aldaar en een hoeve met lijfeigenen als eerste vermeld. Bij het verlangde, en geschonken, vruchtgebruik is de gewijde kerk van Groessen, met de hof waarop een heer woont, en herenland. In beide gevallen wordt

uitgegaan van de Liemerse gouw, maar de strekking van de overdracht is wijder, tot in het Utrechtse.

Na voorlezing van de akte wordt deze door 24 aanwezigen ondertekend. Er bevinden zich onder hen nog twee andere priesters. De eerste, Frigdagus, is vermoedelijk de pastoor van Groessen (maar misschien ook functionerend te Duiven), want als zodanig krijgt hij dan met een nieuwe heer te maken. Een tweede medeondertekenende presbyter is Gerwardus. Mogelijk is hij de monnik Gerward van de abdij Lorsch bij Wiesbaden, die afkomstig uit een adellijk geslacht te Gendt, als pastoor in Gendt de geestelijke en tijdelijke belangen van de abdij behartigt. De derde priester, en laatste ondertekenaar, is de bisschoppelijke secretaris zelf: 'Ik Hungarius, priester, heb in Godes naam deze beneficieverlening geschreven en ondertekend.' Van de overige ondertekenaars kennen we niet meer dan de naam; maar het ligt voor de hand te vermoeden dat zij merendeels betrokken zijn bij de nieuwe stand van zaken, en afkomstig uit de plaatsen die genoemd worden. De oorkonde, zoals wij die nu kennen, is een copie van enkele eeuwen later, in een fraai handschrift dat een enigszins ervaren lezer gemakkelijk ontcijferen kan. De oorkonde maakt deel uit van het '*Liber donationum maioris ecclesiae Traiectensis*'.¹ Omdat de tekst nogal wat afkortingen bevat, volgt hierna een volledige weergave van de Latijnse tekst en de vertaling ervan. Daarna zullen wij de voorgeschiedenis van onze kerkdorpen geven.

Epistola Albrici episcopi ad Rodgarium comitem

In nomine sancte et individue Trinitatis Albricus divina favente gratia trajectensis ecclesie episcopus dilecto in Christo Rodgario comiti. Dum et omnibus non habetur incognitum sed pluribus manifestum qualiter tu Rodgarius res tuas proprias donasti ad ecclesiam sancti Martini que est infra muros jam dicte civitatis obstructa, hoc est in pago Leomerike in villa que dicitur **Thuvine**, ecclesiam dedicatam cum curte, terra salaricia et mansum I cum mancipiis supermanentibus; et in alia villa Alatinge, curtem dominicatum cum casa vel quicquid ibidem visus fuisti habere; et in Westerhesi, mansum I cum mancipiis; et in pago Islo in villa Ductinghem ecclesiam dedicatam cum mancipiis seu quicquid illic habuisti; et in pago Felua in villa Lona et in villa Sulvenda et in villa Wagenuuega et in villa Werdupa, quicquid in illis locis habuisti; et in pago Huntingoe in villa Herodna, ecclesiam dedicatam et curtem dominicatum cum terra salaricia vel quicquid ad ipsam curtem pertinet, cum hominibus desuper commanentibus; et

gerberti. Signi theodanhi. Signi albrici. Signi albinardi. Signi uldini.
 di. Signi odilbaldi. Signi otici. Signi kocunigi. Signi uuerinherdi.
 Signi fridelici. Signi umbodoni. Signi ledardi. Signi ledardi. Sig
 ni gerondi. Signi gerici. Signi uuendilbici. Signi gerabri. Signi
 hilderadi. Signi keimberi. Signi kodbi. Signi uuajmundi. Signi
 algeri. Signi uualoni. Signi kechardi. Signi meihardi. Signi ka
 ueningi. Signi egilbi. Signi gerbodi. Ego genaccarius iubente dno
 meo epio frederico sepi & subsepi. Epila albrici epio ad kogarii com
 ite noie see & indiuidue ciuitatis albrici diuina fauente gratia
 ceterensis ecclie epi. dilecto in xpo kogario comiti. Dum & omib;
 non habetur incogniti. s. plurib; manifestu. qualiter tu kogari
 res tuas ppas donasti ad eccliam sci marini. que e infra murosia
 dicte ciuitatis ostrueta. hoc e in pago leomerike in uilla que dicit
 thurine. eccliam dedicata cu curte. tra salariata. & mansu. i. cum
 mancipiis supmanentib; & in alia uilla alarunge. curte domina
 ta cu casa uel quicqd ibide usus fuisse habere. & in uuesthefi. man
 sum. i. cum mancipiis. & in pago islo in uilla ductinghem. eccliam
 dedicata cu mancipiis. seu quicqd alie habuisti. & in pago selua.
 in uilla lona. & in uilla suluenda. & in uilla wagenuega. & i
 uilla uuerdupa. qcqd in illis locis habuisti. & in pago huntingoe
 in uilla herodna. eccliam dedicata. & curte dnica cu tra salari
 cia. uel qcqd ad ipsam curte pnet. cu hominib; desup comanen
 tib; & in uetallo mansu. i. cu homine desup comanente. & in
 bracula & in thullere. qcqd ibide usus eras habere. cu hominib;
 comanentib; hec omia tradidisti. tam tris. edificis. mancipiis. ca
 pis. siluis. pratis. pascuis. aqis. aquarum decursib; tota & ad inte
 gru mobile & imobile. uel quicqd in supdictis habuisti. ad ecclie

ham p̄fati cōfessoris. ita ut ibi p̄ficiant in augmētū p̄petualiter
 in dei noīe possidendū. Unde postea tua fuit p̄ticio ⁊ n̄ra dote
 ut uoluntas. ut aliq̄s res sc̄i martini in his locis hoc ē in uilla
 gruolna. eccl̄am dedicatā ⁊ curte dñicatā ⁊ terrā salaciā. uel
 q̄cqd ad n̄m op̄ ibi habuim̄. sc̄itotū qd̄ habuim̄ in uilla fumar
 bara. ⁊ in uilla heoa. eccl̄am dedicatā ⁊ terrā ad ipsam eccl̄am
 p̄nente. ⁊ in ipsa uilla homines. u. werinbatō. ⁊ theodgariū.
 cū familia ecc̄. ⁊ in uilla sc̄ist. familias. vi. cū terris ⁊ edificijs
 ear̄. ⁊ in lindinon familiam. i. cū edificijs ⁊ terris ipsi. ⁊ in heh
 familiā. i. cū edificijs ⁊ tr̄s ipsi. ⁊ in theorborne dimidiū man
 sū. t̄ ad beneficiū p̄stare debuissēm. qd̄ ita ⁊ fecim̄. ea ū ratione
 ut nullū p̄iudiciū sine diminutione aliq̄. exinde nob̄ eccl̄eq; n̄re
 genare debeat. nisi tantū fructuario ordine. t̄ liceat excolere ⁊
 censū p̄soluas singlis annis. sol. i. x. kl̄ ap̄. ⁊ quandoq̄dē d̄s uolu
 erit. tuum de hac luce discessū. res sup̄dicte ad eccl̄am n̄ram cum
 om̄i emelioratu ualeant ret̄eri. Et ut hec p̄staria oī tēp̄r stabilis fir
 mag; p̄maneat. stipulatioē ē adn̄ta. Acta ē autē publice in uilla
 thauina sub die. x. kl̄ ap̄. Anno. xcv. lothoumes gl̄osissimū imp̄a
 toris. in dei noīe felicit̄. am̄. In dei noīe ego albric' ep̄c firmavi.
 Signū frigidagi p̄sbi. Signū sigibei. Signū herifridi. Signū geruandi
 p̄sbi. Signū edelgari. Signū alfauribi. Signū godebici. Signū heribei.
 Signū geri. Signū luduici. Signū alfigeri. Signū gerbodi. Signū buod
 uarii. Signū berengari. Signū suirgeri. Signū gerbini. Signū geronis.
 Signū bernetrars. Signū gettonis. Signū uullibatō. Signū ludradi.
 Signū uuldradi. Signū suedonis. Signū gerbei. Ego ī dei noīe hun
 gari' p̄sbr hac p̄staria sc̄psi ⁊ subscripsi. Iudger' diuina fauen
 ⁊ nomine dñi dei ⁊ saluatoris n̄ri ih̄u xpi. Iudger' diuina fauen

in Uttalo mansum I cum homine desuper commanente et in Bracola et in Thullere quicquid ibidem visus eras habere, cum hominibus commanentibus. Hec omnia tradidisti, tam terras, edificiis, mancipiis, campis, silvis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus; totum et ad integrum mobile et immobile, vel quicquid in supradictis habuisti, ad ecclesiam prefati confessoris ita ut ibi proficiant in augmentum perpetualiter in Dei nomine possidendum. Unde postea tua fuit petitio et nostra decrevit voluntas, ut aliquas res sancti Martini in his locis hoc est in villa **Gruosna**, ecclesiam dedicatam et curtem dominicatam et terram salariciam vel quicquid ad nostrum opus ibi habuimus, seu totum quod habuimus in villa Fumarhara, et in villa Heoa, ecclesiam dedicatam et terram ad ipsam ecclesiam pertinentem, et in ipsa villa hominas Werinbaldum et Theodgarium cum familia eorum, et in villa Seist familias VI cum terris et edificiis earum, et in Lisidinon familiam I cum edificiis et terris ipsius et in Hesi familiam I cum edificiis et terris ipsius, et in Theothorne dimidium mansum tibi ad beneficium prestare debuissimus, quod ita et fecimus, ea tamen ratione ut nullum prejudicium sine diminutione aliqua exinde nobis ecclesieque nostre generare debeat, nisi tantum fructuario ordine tibi liceat excolere, et census persolvas singulis annis solidum I, X kalendas aprilis. Et quandoquidem Dominus voluerit tuum de hac luce discessum ressupradicte ad ecclesiam nostram cum omni emelioratu valeant reverti. Et ut hec prestaria omni tempore stabilis firmaque permaneat stipulatione est adnixa. Acta est autem publice in villa Thuvine sub die X kalendas apriles. Anno XXV Lodhowici gloriosissimi imperatoris. In Dei nomine feliciter. Amen. In Dei nomine ego Albricus epsicopus firmavi. Signum Frigdagi presbyteri. Signum Sigiberti. Signum Herefridi. Signum Gerwardi presbyteri. Signum Edelgardii. Signum Alfwih. Signum Godeberti. Signum Heriberti. Signum Geri. Signum Luidvici. Signum Alfgeri. Signum Gerbodi. Signum Buodwini. Signum Berengarii. Signum Suitgeri. Signum Gerbini. Signum Geronis. Signum Bernevonis. Signum Gettonis. Signum Wiilibaldi. Signum Liudradi. Signum Wildradi. Signum Suetonis. Signum Gerberti. Ego in Dei nomine Hungarius presbyter hanc prestariam scripsi et subscripsi.

Brief van bisschop Albrik aan graaf Rodgar

In de naam van de heilige en ongedeelde Drie-eenheid Albrik, door de goddelijke genade bisschop van de kerk van Utrecht aan de in Christus beminde graaf Rodgar. Aan allen is wel enigszins bekend, maar aan velen is het heel bekend, dat gij Rodgar uw eigen bezittingen gegeven hebt aan de

kerk van St. Maarten, die gebouwd is binnen de muren van bovengenoemde stad. Het zijn goederen in de gouw de Liemers, in het dorp dat **Duiven** genoemd wordt: een gewijde kerk met een hof, herenland en een hoeve met daaraan verbonden lijfeigenen; ook in een ander dorp **Eltinge** een herenhof met een kleine woning of wat ge daar ook moogt blijken bezeten te hebben; ook in **Westerhesi** een hoeve met daaraan verbonden personeel; ook in de **IJsselgouw** in het dorp **Doetinchem** een gewijde kerk met personeel of wat ge daar moogt hebben gehad; ook in de **Veluwegouw** in het dorp **Loenen** en in het dorp **Sulvenda** en in het dorp **Wageningen** en in het dorp **Werdupa** alle bezittingen, die gij in die plaatsen hebt gehad; ook in de gouw **Huntingoe** in het dorp **Heerde**: een gewijde kerk en een herenhof met herenland of wat er bij die hof hoort, met mensen die daaraan verbonden zijn; en in **Uddel** een hoeve met iemand die daaraan verbonden is en in **Bracula** en in **Thuller** al wat gij daar vroeger bleek te bezitten, met alle mensen die daaraan verbonden zijn. Dit alles hebt gij overgedragen, met land en gebouwen, dienstvolk, velden, bossen, weiden en weilanden, wateren en waterlopen, in zijn geheel en volledig, roerend en onroerend goed, of wat ge dan ook in bovengenoemde gouwen en plaatsen moogt gehad hebben, aan de kerk van bovengenoemde belijder, zodat het daar ten nutte mag zijn en het bezit van die kerk ten eeuwige dagen mag vermeerderen. Op grond van die schenking deed gij daarna een verzoek en onze wil besloot aldus, dat wij enige goederen aan u als beneficie zouden verlenen, welke toebehoren aan St. Maarten in de navolgende plaatsen: in het dorp **Groessen** een gewijde kerk met een herenhof en herenland, of wat wij verder daar tot onze beschikking hadden; en ook alles wat we bezaten in het dorp **Zevenaar** (?); ook in het dorp **Heoa**: een gewijde kerk en land, dat bij die kerk hoort, en in het dorp zelf twee mensen **Werinbald** en **Theodgar** met hun gezinnen; ook in het dorp **Zeist**: zes gezinnen met hun landerijen en gebouwen; en in **Leusden** een gezin met bijbehorende gebouwen en landerijen; en in **Hesi** een gezin met gebouwen en landerijen; in **Doorn** nog een halve hoeve. Dit alles zouden wij u moeten geven als een beneficie, en wij deden dat ook, met dien verstande evenwel, dat er geen enkele verdere aanspraak of vermindering van rechten daaruit voor ons of voor de kerk zou voortvloeien, behalve dat het u geoorloofd zal zijn bij wijze van vruchtgebruik deze goederen te exploiteren, en dat ge daarvoor ieder jaar een solidus moet betalen op dezelfde 23ste maart. En wanneer de Heer besloten zal hebben, dat ge van dit aardse leven moet scheiden, moeten alle bovengenoemde zaken opnieuw, ook als ze in waarde zijn toegenomen, terugkeren naar onze kerk. En opdat deze gunstverlening te allen tijde van

kracht moge zijn, hebben wij ze op deze wijze schriftelijk vastgelegd. Deze akte is in het openbaar gepasseerd in het dorp Duiven op 23 maart, en wel in het vijftiengste jaar van de roemrijke keizer Lodewijk. In Godes naam zij het tot zegen. Amen. In Godes naam heb ik, Albrik, dit bevestigd. Was getekend Frigidagus priester, enz. (zie boven) Ik Hungarius, priester, heb in Godes naam deze beneficieverlening geschreven en ondertekend.

Het unieke document van het vroege bestaan; het vroegste ontstaan

De brief van bisschop Albrik aan graaf Rodgar in Leomerike, als openbare akte voorgelezen en ondertekend in Thuvine 1150 jaar geleden, is een uniek document van het bestaan van twee kerkdorpen, als villa met een ecclesia dedicata, en met de huidige naam! Maar de brief is geen oorkonde van het ontstaan. Daarvoor moeten we naar een ander archief dan het Rijksarchief te Utrecht, waar het middeleeuwse kerkarchief bewaard wordt. We moeten inzage en inzicht hebben in het **bodemarchief**.

De bodem van de gemeente Duiven is een geschenk van de Rijn. Het is die rivier, die tientallen miljoenen jaren geleden na de alpiene plooiing van de aardkorst, vanuit de gletschers van Zwitserland met veel watertoevoer haar loop naar het noorden heeft gevonden. Ze gaat dan rechtstreeks van het Nederrijnse land ver voorbij de tegenwoordige IJsselmonding naar de toenmalige Noordzee. Onbedijkt voortstromend en uitstromend bouwt ze met het meegevoerde materiaal, grind, zand en klei, puin van afgesleten rotsgrond, een vaste bodem op. In de dorpskom van Duiven (De Woerd) en op De Eng vinden we nog een opduiking van dat oudste rivierzand. Het woord 'duiven' is een oud werkwoord dat 'opduiken' betekent, als zelfstandig naamwoord is de betekenis (bodem) 'verheffing'. Dit Duiven is een soort rivierduin, door de wind opgewaaid, en daardoor voor bewoning geschikt. De oorspronkelijke zandbodem, door de brede en snelstromende Rijn afgezet, is evenwel niet onberoerd gebleven. Een onvoorstelbare afkoeling van onze zonbeschenen planeet heeft de Skandinavische en Zwitserse gletschers doen aangroeien en heeft de eerste vanuit het hoge noorden met haar uitlopers het brede Rijndal doen binnendringen. Daardoor is het oude rivierzand aan weerszijden honderd en meer meters hoog opgestuwd, totdat het in een milder klimaat tot rust kwam en een eindstuwwal vormde: het is een ononderbroken keten Hettenheuvel-Montferland-Eltenberg-Kleefse en Mookse heuvelland geworden. De afsmelting daarna heeft een groot smeltwatermeer aan onze zijde doen ontstaan. Aan de andere (nu Duitse) zijde moest de Rijn, versperd door de stuwwal, haar

richting wijzigen. Het smeltwatermeer in het noorden, en ook wel de voortdringende Rijn vanuit het zuiden, heeft dan een ongeveer acht kilometer brede bres, tussen Elten en Kleef, in de stuwwal geforceerd: de Gelderse Poort. Het geërodeerde zand van de stuwwal is door de nieuwe Rijnloop afgezet achter de Eltenberg over Babberich, Beek, Didam, Kilder en Wehl. Van deze deklaag is De Woerd en De Eng in Duiven dus een opduiking. Als de Rijn ongeveer haar loop van tegenwoordige Oude Rijn en Nederrijn heeft gekregen, en haar stroom trager is geworden, is door een nieuwe deklaag van zand en klei de bodem van Groessen ontstaan, en verder van de rivierbedding deed een laag van louter fijne kleideeltjes de komgronden ontstaan. Met reden dus een geschenk van de Rijn! Dichtbij de rivier zijn de weelderige graslanden, bemest door telkens wederkerend rivierslib (v.g.l. de naam Gruosna, groes = grasland), of er is opvallende boomgroei (vgl. Loven, 't Loo, Husloa; loo = bos). Betrekkelijk laat schijnt het op deze door overstromingen bedreigde grond, hoe vruchtbaar ook, tot bewoning te zijn gekomen. Hier is geen spoor van neolithische bewoning, wanneer men werktuigen van gepolijste steen gebruikt, zoals op de hogere zandgronden van de Veluwe en ook in het nabije Didam (de zgn. donderstenen). Zelfs niet van bronzen werktuigen, als in de Betuwe. Van de daaropvolgende IJzertijd, m.n. van de Midden-IJzertijd, zijn sporen van een pottebakkersoven in de buurt van 't Welleveld gevonden. Ook op de Nieuwe Weem van Groessen heeft men bij opgravingen in de sleuven aardewerk uit die periode gevonden. Dus vanaf ongeveer 500 jaar v. Chr. is op ons grondgebied landbouw en daarbij aansluitende veeteelt beoefend. Met die agricultuur is onze dorpscultuur begonnen, zijn we deel gaan uitmaken van een groot cultuurgebied, dat tot in Noord-Frankrijk reikt. Belangrijk is dat deze cultuur actief staat t.o.v. de omringende natuur, d.w.z. actiever dan de vruchtenverzamelende, jagende of vissende, nomadische culturen, ook geestelijke activiteiten gaat ontplooien en kennis van de elementen, de planten en dieren opdoet. De vaste woonplaats leidt tot een dieper gezinsleven en een dorpsse samenleving.

Het Romeinse Rijk

Deze agrarische revolutie, het actief worden ten opzichte van de omringende natuur, is in Europa, althans in de wereld rondom de Middellandse Zee, reeds duizenden jaren vroeger begonnen. Het heeft niet alleen tot vaste woonplaatsen en woongebieden geleid, maar ook tot soms grote, georganiseerde rijken. Vanuit het Tweestromenland en het Nijlge-

bied, via het Perzische wereldrijk en via het Hellenistische rijk van Alexander de Grote ontstaat als erfgename van alle voorgaande een wereldrijk rondom de Middellandse Zee. In het midden van het middelste schiereiland van de Middellandse Zee, vanuit de stad bij de rivierovergang van de Tiber, vanuit Rome is als door een natuurproces het hele gebied rondom deze zee tot ver in het achterland veroverd. Het is niet alleen een 'grande latrocinium', een grote rooftocht, geweest. Eenmaal tot stand gekomen is het meer dan een 'imperium', een aan heersers onderworpen gebied, het is een 'patrocinium', een door wijze wetten vaderlijk beschermd gebied. Augustinus, de 'kleine Augustus', de Latijnse Kerkvader, heeft het zo gezien toen de avondzon over dit rijk daalde. Maar op het hoogtepunt ervan komt het tot ons. Na de onderwerping van de Galliërs door Julius Ceasar, van het tegenwoordige Frankrijk en de Benelux tot aan de Rijn, verschijnt Drusus. Deze adoptiefzoon van Augustus, zelf ook door de vergoddelijkte Ceasar geadopteerd, komt als jonge veldheer naar onze streken. Na Italië bevrijd te hebben van zijn noordelijke vijanden, bevestigt hij de verovering van Gallië door in Lyon bij het altaar van Roma en Augustus de namen en afbeeldingen van de 60 Gallische stammen te vereeuwigen. Onmiddellijk daarna gaat hij naar onze Rijndelta om dit gebied tot een uitvalsbasis voor de verovering van het overrijnse Germanië te maken. De onderwerping is ingeleid door een Germaanse stam, door de Bataven, 'de dappersten van alle Germanen' zoals Tacitus zegt. Zij hebben vanuit hun stamgebied der Chatten aan de Midden-Rijn zich ter beschikking van Rome gesteld, waardoor zij dus 'een deel van het Romeinse rijk werden.' Zij vestigen zich op het eiland van de Rijn, het Batavenland, de Betuwe, en 'niet ver van de Rijnsoever', met name in de Liemers. Nog meer wordt een Romeins stempel op onze streek gedrukt als Drusus een geniale strategie ter onderwerping van de Germanen gaat uitvoeren. Bij de Rijnsplitsing, bij Herwen, wordt de Waal afgedamd waardoor de verlande Oude Rijn bij Groessen en de Nederrijn bij 't Loo weer vol water komt te staan. En bij Westervoort laat hij een verbinding van de Nederrijn met de oude IJssel, langs Nieuwgraaf tot Doesburg, graven. Zo wordt een doorvaart naar het Flevomeer verzekerd en kan hij tussen of langs de Waddeneilanden door naar de mondingen van Eems, Wezer en Elbe, tot midden in het Germanenland doordringen. Zijn grootse plannen en expedities hebben weinig blijvend resultaat gehad, de jonge held maakt een dodelijke val ergens tussen 'Saale en Rijn', tussen IJssel en Rijn, zeggen nieuwe historici. Was het bij Montferland? Maar vooral door de overmoed en nederlaag van Varus met zijn legioenen - sommigen plaatsen die bij Varsseveld - zijn deze

ambities ondergegaan. Voor onze gemeente en streek zijn zij allerbelangrijkst geweest, zij scheppen als het ware dit gebied 'langs Rijn en IJsselstroom'. De Bataven, op de eerste plaats een stam van krijgers, hebben de inheemse cultuur aanvankelijk weinig verder gebracht. Later zijn hier de 'villae' verrezen, waar oudstrijders en Romeinse burgers, profiterend van de vooruitgang in de teelt van granen en vruchten en van groot en kleinvee in de zuidelijke landen, zich vestigen. Er treedt een romanisering op alle gebied in. Munten van Trajanus en Gordianus op de Ploen en 't Welleveld, een gave Romeinse sleutel op de Eltingerhof, vele inheems Romeinse scherven op de Groessense en Duivense Woerd, op de Hoge Hof en bij de Tempel in Groessen, een stukje 'terra sigillata', fijn roodkleurig gestempeld Romeins aardewerk, het zijn even zo vele getuigen van die romanisering. Maar vooral de vondst op de Loowaard getuigt ervan: bij baggerwerken in de Rijn zijn zovele Romeinse artefacten, o.a. met legioenstempels van het 22ste en 30ste legioen gevonden, dat de conclusie dat hier een Romeins castellum is geweest welhaast onontkoombaar is. Weliswaar heeft de rivierloop zich sindsdien naar het westen gewijzigd. Als het kasteel Angeroyen op de een of andere wijze een voortzetting is van dit castellum dan zou het daaruit ontstane Loo de meest illustere Romeinse oorsprong hebben. In ieder geval zijn de villae Thuvine en Gruosna zo niet naar de naam dan toch als landgoederen uit deze Romeinse tijd!

De Franken

De Romeinse legioenen trekken weg, ook de bezetting van het legerkamp van de Loowaard, zij zijn voor Italië nodig. De Romeinse burgers, en de met het burgerrecht onderscheiden Bataven, volgen naar het zuiden, zeker als de stadstaat Ulpia Noviomagus, Nijmegen, wordt opgeheven. Ook de eigenlijke heren van de villae doen dat. De Franken, vrije Germanen die buiten de grenzen van het rijk wonen, vestigen zich nu in de Betuwe en in de daarmee verbonden Liemers. Frankische vondsten op de Nieuwe Weem bevestigen dat. Heeft zich toen in de Betuwe de dynastie van de Merovingers gevormd? Duidelijk is, dat zij zich daar hebben neergezet, in Ressen (Rexna), Wolferen, Rothem. Nog eeuwen later blijken dit Frankische kroongoederen te zijn. De Franken en hun Merovingische koningen stoten door tot in Noordwest-Frankrijk, rond Atrecht (Arras), en tot Midden-Frankrijk als de laatste Romeinse veldheer er verslagen is. De overwinning op de Allemannen, die Oost-Frankrijk bedreigen, brengt koning Clovis tot het christendom. Vedastus van Toul, de katecheet van Clovis, wordt op

diens voorspraak door de metropoliët van Reims, Remigius, tot bisschop van Atrecht benoemd. Remigius zelf doopt Clovis, en 3000 edelen, tot eerste christenkoning van het Westen, kort na de val van het Westromeinse rijk. Als Clovis' opvolgers zich later de rol van Vedastus, St. Vaast, herinneren, schenken zij aan de abdij die rond zijn graf is gebouwd hun aloude domeingoederen in de Betuwe. Ressen wordt 'villa sancti Vedasti'. Duiven wordt 'villa sancti Remigii', althans de adellijke heer, uit het nabije of verdere gevolg van Clovis; een christen, heeft zijn eigen kasteelkapel aan Sint Remigius gewijd. Na zijn doop heeft Clovis nog heel Frankrijk veroverd. Het noorden daarentegen, de bakermat van de Franken ten noorden van de Rijn, is geheel aan de heidense Friezen overgelaten. Opvolgers heroveren Traiectum, het fort bij de overgang van de Oude Rijn, waarna de energieke hofmeier Pippijn Angelsaksische missionarissen laat overkomen om Nederland te kerstenen. Willibrord heeft met zijn kromstaf ons Nederland afgetekend, zei Gerard Brom eens. Hij heeft in het westen de vijf hoofdkerken, van Vlaardingen tot Petten, en waarschijnlijk vele kapellen daartussen, ingewijd. Na zijn bisschopswijding door paus Sergius heeft hij in Utrecht de St. Salvatorkerk als bisschopskerk gesticht. Met daarnaast de St. Maarten als abdijkerk, met een domschool voor de opleiding van nieuwe medewerkers. Die kerk en school van St. Maarten moeten bestaan van de inkomsten van andere kerken, zoals de door zijn medewerker Werenfridus bediende kerk in de grote Romeinse tempelruïne te Elst. In Rinderen, over de grens, heeft Willibrord als custos (en abt) de kerk onder zijn hoede, waaraan door graaf Ebroin de 'basilica dominae nostrae Mariae' te Millingen werd toegevoegd. Willibrord heeft veel gewerkt in het Nederrijnse gebied. Emmerik, met later de aartsdiaconale kerk, waartoe ook de Liemers behoorde, toont in zijn St. Maartenskerk nog de gouden schrijn voor de relieken die Willibrord vanuit Rome zou hebben meegebracht. Een wellicht heel oude traditie verbindt 'de apostel van Nederland' met de Andreaskerk van Groessen. In een kostbare monstrans van omstreeks 1700 is deze traditie vastgelegd, evenals in enkele grote houten sculpturen. Het door vele eeuwen heen gehandhaafde patronaat van St. Andries wijst daarop. Als moederloos geworden knaapje was Willibrord ingetreden in de Sint Andreas-abdij van Ripon, ten noorden van York. Heeft hij aan deze patroon uit zijn jeugd gedacht toen hij bij de oude Woerd en de tegenwoordige Nieuwe Weem van de villa Gruosna een kapel inwijdde, de 'ecclesia dedicata' van onze oorkonde? Kan hij bij die gelegenheid ook de eigen kapel van de heer van Thuvine tot een 'ecclesia dedicata' hebben gemaakt? In ieder geval blijkt de kerk en hof van Groessen later het

eigendom van Willibrord of diens opvolgers te zijn, exacter gezegd van de St. Maartenskerk, sinds Bonifatius domkerk van Utrecht. De Duivense hof ontwikkelde zich echter tot een hoofdhof, de zetel van een graaf in de gouw Leomerike, de Liemers. In het jaar van de oorkonde 838, honderd jaar na de dood van Wilibrord 739, is deze graaf Rodgar waarschijnlijk ook graaf van de andere onder-gouwen van het graafschap Hamaland.

Wat bewoog graaf Rodgar om zulk een uitgebreid en rijk goederenbezit te geven aan de domkerk, abdijkerk en kloosterschool van St. Maarten? Met bisschop Albrik veronderstellen wij persoonlijke edelmoedigheid. Toch mogen we niet uitsluiten, dat een gezonde eigenliefde hem heeft bewogen om zijn goederen als voor een lijfrente te geven, voor een door hem om geestelijke en stoffelijke redenen begeerd vruchtgebruik. Ook de angstval-lige omschrijving van dat vruchtgebruik door bisschop Albrik kan er op duiden dat deze niet alleen op die edelmoedigheid vertrouwt. Maar er was edelmoedigheid en wel ten overstaan van St. Maarten, de belijder van Christus. Het is heel uitzonderlijk, dat wij door deze 1150 jaar oude oorkonde van die edelmoedigheid de identiteit - zelfs de namen - van onze twee grootste kerkdorpen leren kennen. Moge door dit blijk van onze eeuwenoude verbondenheid de 'concordia', de 'samenhartigheid' van alle gemeentenaren in Duiven, Groessen en Loo groeien!

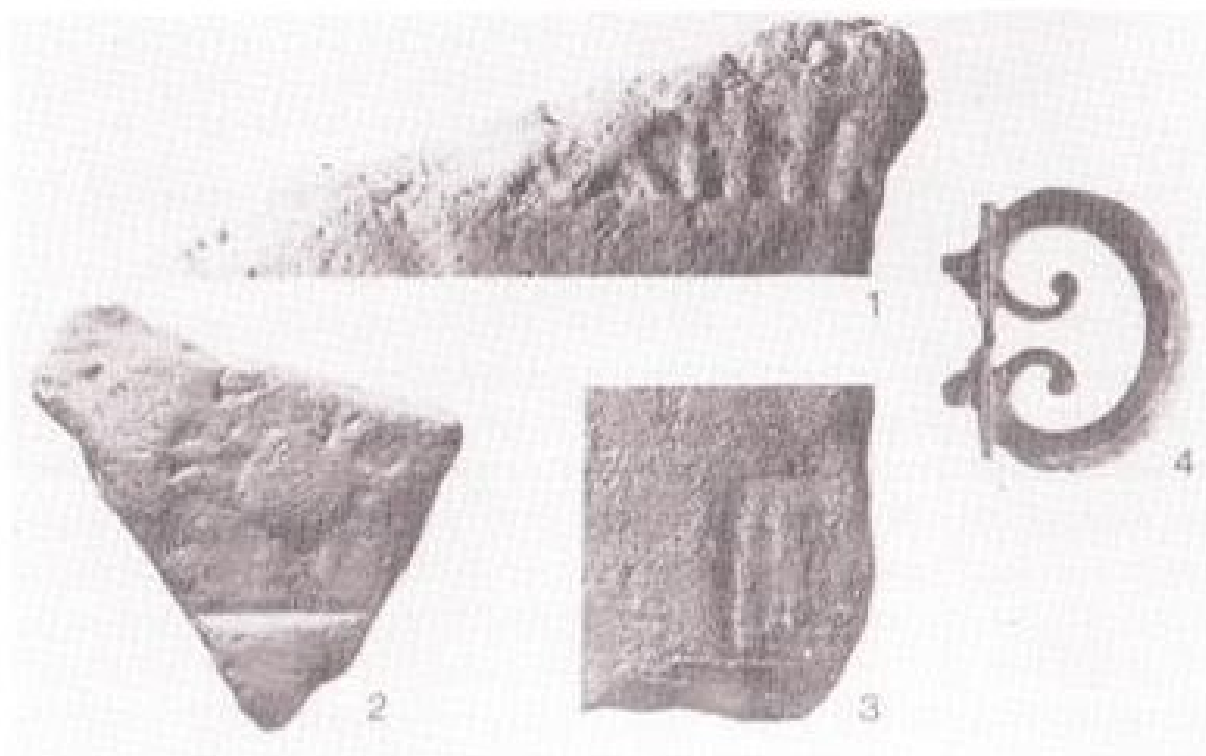
dr J.B.Th. Wolters
Nijmegen

1. De hierbij aangeboden fotokopie danken wij aan het Rijksarchief te Utrecht, waaraan wij in de persoon van mevr. drs. E.T. Suir onze erkentelijkheid betuigen.

Het Romeinse fort in de Loowaard

Al zo'n anderhalve eeuw was bekend dat op verschillende plaatsen in de Liemers, waaronder Duiven en Groessen, Romeinse oudheden te vinden waren (1). Later gedaan vonden zijn daarna nog tweemaal onderwerp van studie geweest, eenmaal in het kader van een onderzoek speciaal gewijd aan de Liemers (2), en zeer recent zijn ze uitvoerig besproken in een proefschrift over het oostelijke rivierengebied in de Romeinse Tijd (3). Tijdens het onderzoek voor deze laatste studie is veel materiaal bestudeerd dat de afgelopen 20 jaar in het rivierengebied is gevonden en bewaard door amateurarcheologen. Daarbij werd al snel de aandacht gevestigd op een voorheen onbekende vindplaats in de Loowaard. In de zeventiger jaren is op deze plek, aan het Pannerdensch Kanaal ongeveer 1 km ten zuiden van Loo, een grote plas ontstaan bij baggerwerk. Het opgebaggerde grind werd toentertijd opgeslagen in een depot in Arnhem, waar amateurarcheologen er talrijke vondsten uit de Romeinse Tijd in aantreffen. Momenteel bevinden deze zich deels in de collectie van de Gelderse Archeologische Stichting (in het Gemeentemuseum Arnhem), deels in privé bezit.

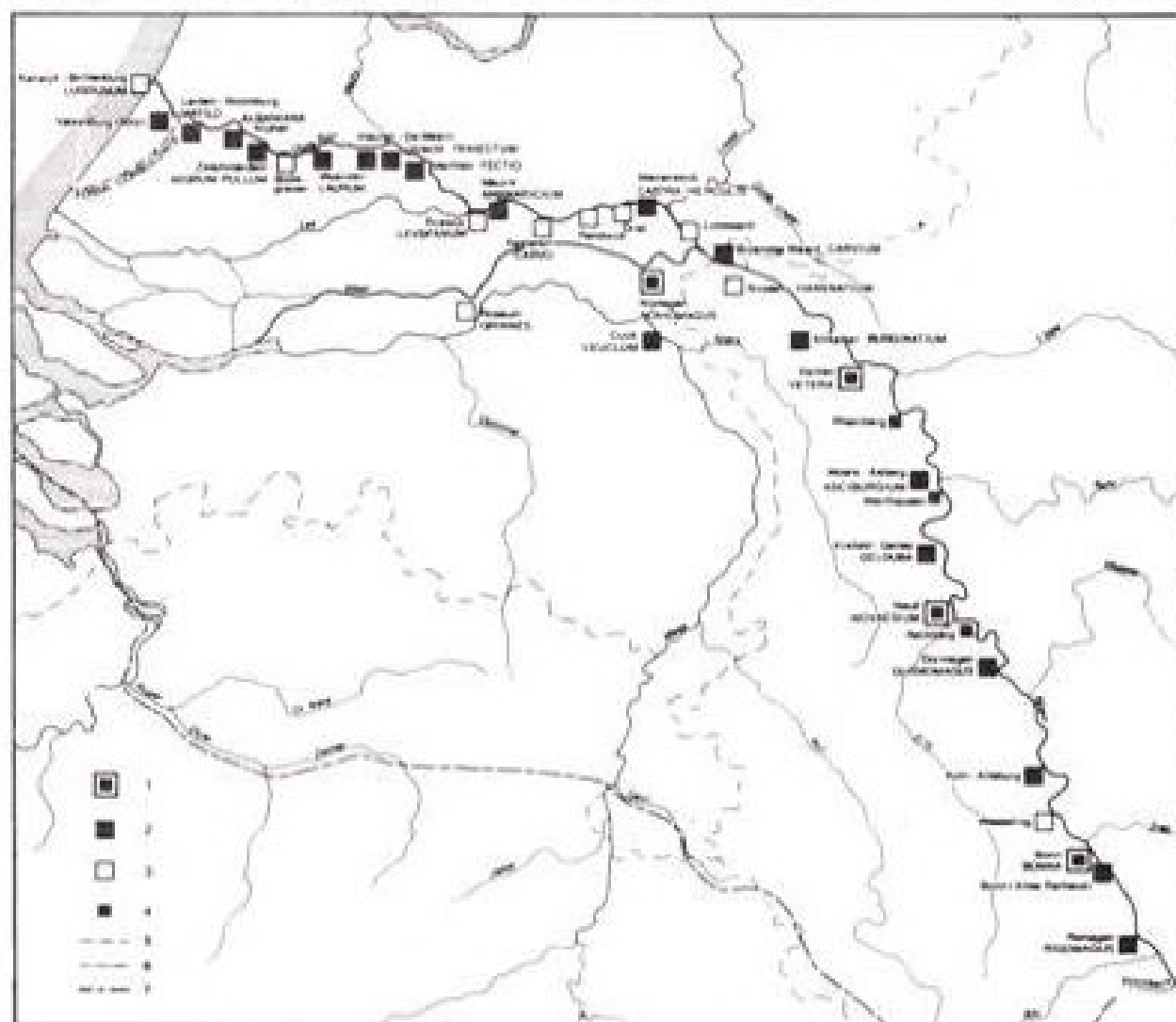
Bestudering van de vondsten maakte onmiddellijk duidelijk dat de vindplaats een bijzonder karakter had. Vrijwel alle scherven uit de Romeinse Tijd (4) waren van op de draaischijf vervaardigd (Gallo)Romeins aardewerk en niet van handgevormde, inheemse makelij. Bovendien waren er wel meer dan 100 scherven bij van kostbaar, glanzend rood importaardewerk, het zogeheten terra sigillata. Daarmee stond vast dat het niet om een gewone inheemse (Bataafse) nederzetting kon gaan. Behalve aardewerk zijn er nog veel andere vondsten gedaan, die het zo goed als zeker maakte dat hier in de Romeinse Tijd een fort (*castellum*) heeft gelegen. Die vondsten omvatten nogal wat bouw materiaal, zoals tufsteen, dat duidt op de aanwezigheid van stenen gebouwen, en daarbij een grote hoeveelheid Romeins baksteen: tegels en vooral dakpannen. Een bepaald percentage van dergelijke *tegulae*, die in eigen pannenbakkerijen speciaal voor het leger werden gemaakt, werd altijd voorzien van een stempel met de naam van het betreffende onderdeel: een soort aanduiding als 'rijkseigendom'. Kroongetuigen onder de Loowaardse vondsten zijn maar liefst 3 verschillende van dergelijke militaire dakpanstempels (afb.1). Een daarvan is

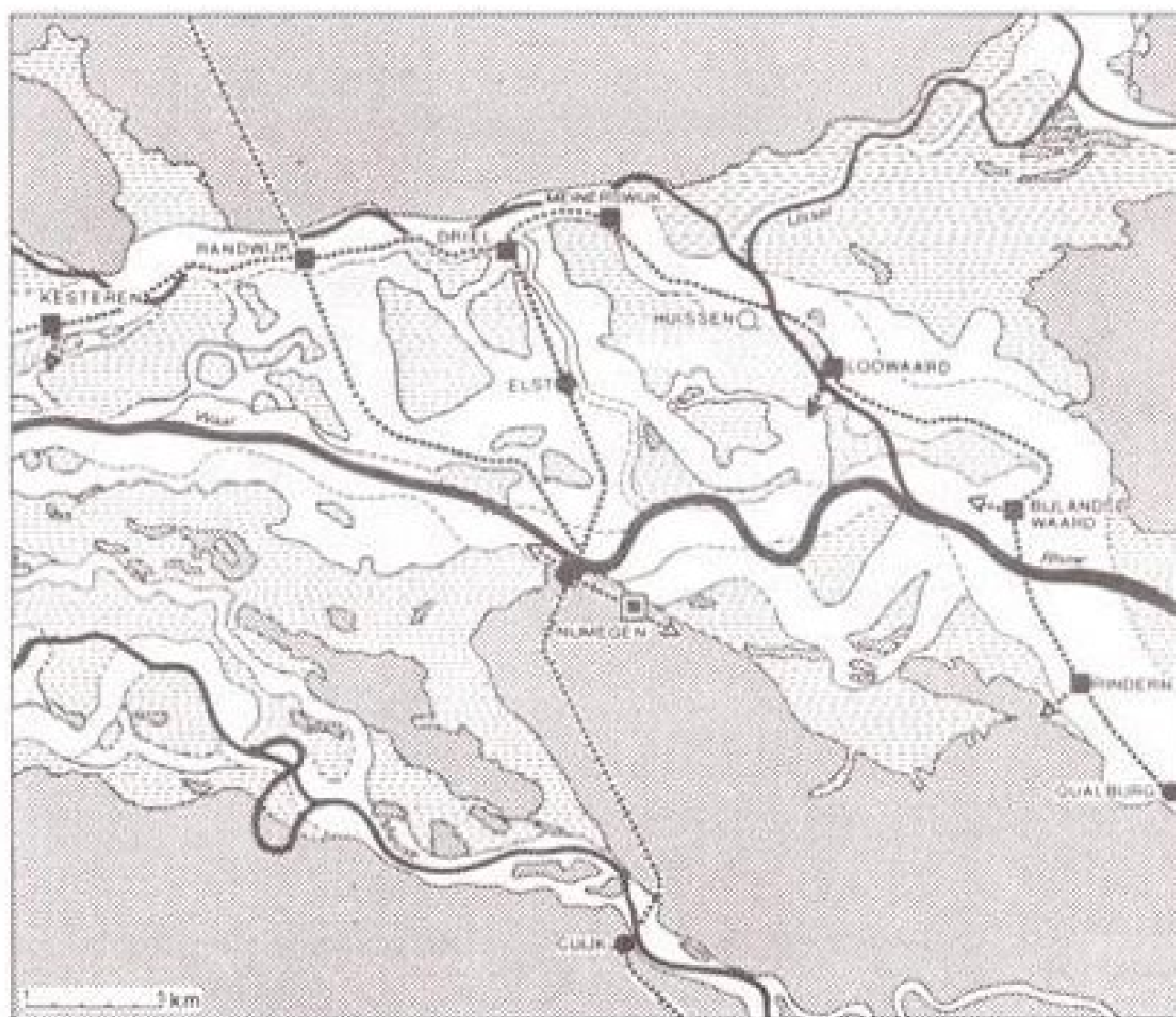
Afb.1. Enkele vondsten uit de Loowaard: 13 fragmenten van gestempelde dakpannen, 4 bronzen gesp. Op het eerste fragment valt te lezen] XXIIPF [; het tweede, vierkanten stempel, vermeldt LEGXXXI]AC (de tekst begint in de linker benedenhoek); op het derde staat alleen nog P[. Schaal 1 : 1,6

duidelijk leesbaar en vermeldt de *legio XXII Primigenia*, het 22e legioen. Het tweede is een moeilijk te ontcijferen stempel, vermoedelijk van het 30e legioen. Het derde is slechts een klein fragment waarop niet meer dan één letter (waarschijnlijk P) bewaard is. Desondanks zijn deze vondsten een duidelijke aanwijzing voor het militaire karakter van de vindplaats. We mogen er echter niet uit afleiden dat in de Loowaard ooit legioenen gelegerd zijn geweest. In de (castella) langs de Rijn lagen kleinere eenheden, en vrijwel altijd waren het hulptroepen. Wel blijkt eruit dat het fort kan zijn gebouwd door detachementen die vanuit een legioensvesting werden gestuurd. In dit geval moeten die dan overigens niet uit Nijmegen zijn gekomen, de legerplaats van het 10e legioen, maar uit Xanten! Daar lag zowel het 22e legioen (van 71-92/96 na Chr.) als ook het 30e legioen (van 119/122 na Chr. tot het einde van de 3e eeuw). Naast deze vondsten is ook veel metaalwerk geborgen: stukken van bronzen vaatwerk, mantelspelden, een bronzen gesp (afb.1), ijzeren gereedschap en paardetuig. Heel belangrijk zijn ook twee *graffiti*, ingekraste namen op aardewerk. Jammer genoeg zijn ze onvolledig maar het feit dat ze voorkomen wijst ook weer op

soldaten. Niet alleen waren die vaker geletterd, maar het aanbrengen van namen op persoonlijke eigendommen zoals serviesgoed komt vooral in militaire kampen voor. De soldaten wilden blijkbaar hun eigen spullen goed kunnen onderscheiden. Door de industriële productie was bijvoorbeeld het dure terra sigillata zeer eenvormig en dus gemakkelijk te verwisselen. De spectaculaire vondsten uit de Loowaard hebben duidelijk gemaakt dat hier een grensfort heeft gelegen dat deel uitmaakte van een hele keten van soortgelijke versterkingen (afb.2). De meeste daarvan, waarbij zeer waarschijnlijk ook deze, zijn aangelegd rond 50 na Chr. Vanaf die tijd heeft de Rijn gefungeerd als *limes*, de noordgrens van het Imperium

Afb.2. De Romeinse provincie *Germania Inferior* en de keten van forten (*castella*) langs de Rijn zoals die bestond vanaf ongeveer 50 tot 270 na Chr. Op wat grotere onderlinge afstand waren legioenen gelegerd (symbool 1), daartussen lagen de *castella* van de hulptroepen waarvan sommige met zekerheid (2), andere waarschijnlijk (3) als grensfort worden beschouwd. Daaronder zijn ook enkele hele kleine (4). De overige symbolen geven de huidige landsgrenzen (5), een kanaal (6), en het vermoedelijke verloop van de grens tussen de provincies *Germania Inferior* en *Gallia Belgica* (7).

Afb.3. Een reconstructie van het landschap in het oostelijk rivieren gebied in de Romeinse tijd met de voornaamste wegen en nederzettingen. Legenda: 1: hoge Pleistocene gronden; 2: lage en onbewoonbare komkleigebieden; 3: bewoonbare stroomruggen (relatief hoog gelegen, zandige klei); 4: meandergordels van de rivieren in de Romeinse tijd (met relatief hoog gelegen oeverwallen); 5: huidige rivierlopen; 6: begrenzing zeker; 7: begrenzing waarschijnlijk; 8: grensfort en legioenvesting; 9: hoofdplaats, belangrijke burgerlijke nederzetting en mogelijke nederzetting; 10: de voornaamste verbindingsroutes.

Romanum. Hoewel de vindplaats nu in de Liemers ligt, ten oosten van de rivier, hoorde ze oorspronkelijk bij de Betuwe, evenals trouwens 't Loo zelf. In de Romeinse Tijd liep de Rijn via de strang van de Oude Rijn onder Groessen direct ten zuiden van deze plaats en van daar oostelijk van Loo tot

bij het Looveer, om vervolgens via Huissen, Elden en Meinerswijk bij Oosterbeek weer dezelfde koers als tegenwoordig te volgen. Groessen ligt dus op de oostelijke oeverwal van de Romeinse Rijn, Loo en de Loowaard op de westelijke. Dat is ook wel logisch, want anders zou het *castellum* aan de vanuit Romeins oogpunt overzijde van de Rijn hebben gelegen! Uit strategische overwegingen is dat een onmogelijke positie. Bovendien waren de forten ook onderling verbonden door de *limesweg*, een heirbaan over de westelijke (respectievelijk zuidelijke) oeverwal van de Rijn tot aan de monding in zee bij het huidige Katwijk. Dit hele systeem heeft gefunctioneerd tot ongeveer 270 na Chr., toen Germaanse invallers het grotendeels verwoest hebben. Een zekere mate van herstel volgde in de 4e eeuw, vanaf de regering van keizer Constantijn. Verschillende vondsten uit die periode maken het aannemelijk dat ook het fort in de Loowaard toen weer bezet is geweest. Bovendien heeft de vindplaats ook nog materiaal opgeleverd uit de eerste eeuwen ná het definitieve einde van het Romeinse gezag in onze streken kort na 400, in het begin van de 5e eeuw. Scherven van Merovingisch aardewerk en zelfs een speerpunt tonen aan dat op de plaats van het fort Frankische immigranten tot in de 7e eeuw actief zijn geweest. Misschien is het terrein toen, of korte tijd later, door de rivier geërodeerd en weggespoeld. Wanneer dat precies gebeurd is, blijft onzeker, maar in ieder geval heeft de bedding van de Rijn zich naar het zuiden, richting Angeren, verlegd. Daarbij zijn alle restanten van de Romeinse en latere bewoning verspoeld en in de diepte verdwenen. Aan de vergetelheid ontruikt zijn ze pas weer door het baggerwerk, maar vooral door attente amateurarcheologen, die de schamele resten met zorg hebben verzameld en bewaard.

Dr. W.J.H. Willems

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
Amersfoort

Voetnoten

- 1) Zie L.J.F. Janssen, *Oudheidkundige mededelingen III*, Leiden 1844, p. 229-331
- 2) P.J.R. Modderman, Oudheidkundige aspecten van de Liemers, in: *De Liemers. Gedenkboek dr. J.H. van Heek*, Didam 1953, 43-49
- 3) W.J.H. Willems, *Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern River Areas*, Amersfoort 1986. De tekst is ook te vinden in: *Berichten ROB* 31, 1981, p. 7-217 (hoofdstuk 1-6) en 34, 1984, p. 39-331 (hoofdstuk 7-12)
- 4) De collecties bevatten ook vondsten uit (veel) latere perioden.

Resultaten van archeologisch onderzoek in de gemeente Duiven

Zo'n tien jaar geleden was er in archeologisch opzicht van de gemeente Duiven niet veel meer bekend dan een aantal losse vondsten die op verschillende plaatsen binnen de gemeente gedaan waren. In 1981 werden deze vondsten door R. Borman geïnventariseerd en verwerkt tot een publicatie (1). Daarin werd een voorlopig beeld geschetst van de mogelijke bewoningsgeschiedenis van de gemeente Duiven. In de jaren daarna zijn door de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (A.W.N.) afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland enkele onderzoeken gedaan, die meer informatie over het verre verleden verschaft hebben. Ook in de toekomst zal er ongetwijfeld nog meer onderzoek plaatsvinden. Thans lijkt het echter een geschikt moment om van deze onderzoeken een tussentijdse balans op te maken.

De landschappelijke achtergrond

Meer dan tegenwoordig werden vroeger de lokale bewoningsmogelijkheden bepaald door geografische factoren als bodemsoort en hoogteligging van het terrein. Dat bleek ook duidelijk bij de in 1953 uitgevoerde bodemkartering van de Zuidwestelijke Liemers. Toen werd een groot aantal 'oude woongronden' vastgesteld. Deze plaatsen waar in het verre verleden nederzettingen geweest waren, werden vastgesteld door het hoge fosfaatgehalte van de bodem ter plaatse. Het opvallende was de relatie tussen de oude woongronden en de geografische factoren. In geografisch opzicht kan men de gemeente Duiven het best in drie gebieden verdelen. Het noordelijke deel, het voormalige Duivense Broek bestaat uit zware komklei, was oorspronkelijk slecht ontwaterd en in grote delen van het jaar een ontoegankelijk moeras. Het zuidelijke deel, een strook van ongeveer twee kilometer achter de dijk van de Rijn, is een zogenaamde oeverwal en bestaat uit zavel (mengsel van klei en zand). Het derde gebied wordt gevormd door een aantal 'zandopduikingen' die als het ware door de klei

omhoog steken. Hiertoe behoren de zandgronden van de Eng, de Woerd en de Droo in Duiven, de dorpskern van Groessen, alsmede enkele kleinere zanderige plekken. De met de drie bodemtypen samenhangende bewoning is in hoofdlijnen bekend. Het Duivense Broek werd pas na de bedijking van de Liemers in 1328 in cultuur gebracht. Daarvoor werd het slechts in het zomerseizoen gebruikt om het vee in te laten weiden. De oeverwal van de Rijn is in de laatste 1000 jaar voor het begin van de jaartelling ontstaan. De oudste sporen van bewoning zijn dan ook van de ijzertijd en/of Romeinse tijd. De zandopduikingen zijn het oudste en het is niet onmogelijk dat er hier reeds voor de ijzertijd sprake was van menselijke bewoning. Tot op heden is dit echter niet aangetoond.

Sinds 1980 zijn door de A.W.N. op drie plaatsen opgravingen uitgevoerd. Daarnaast zijn op een aantal plaatsen kleinere onderzoeken en/of waarnemingen gedaan. Voordat we bezien welk beeld de resultaten van deze onderzoeken ons geven, worden eerst de afzonderlijke onderzoeken beschreven.

De Ploen

In 1980/1981 is een opgraving uitgevoerd bij de voormalige havesathe 'De Ploen' (2). De oorspronkelijke havesathe bestaat allang niet meer. Deze is in 1836 vervangen door een nieuw gebouw, dat op zijn beurt in 1893 weer is vervangen door de nu nog bestaande boerderij. De bedoeling van het onderzoek was meer te weten te komen over de geschiedenis van deze havesathe. Het onderzoek werd uitgevoerd door aan de kant van de Ploenstraat twee haaks op elkaar staande sleuven te graven. Daaruit kwamen veel bewoningsresten tevoorschijn, voornamelijk aardewerkscherven. Een deel van het materiaal was 19e-eeuws en is in verband te brengen met het 19e-eeuwse huis. Uit de scherven kon een aantal mineraalwaterkruiken en een zoutpot gereconstrueerd worden (afb.1). Er werd ook een stuk fundering van een schuur en een afvoergootje blootgelegd. Naast het 19e-eeuwse materiaal werd ook veel ouder schervenmateriaal gevonden. Dat betreft dan voornamelijk scherven van gladwandig steengoed en blauwgrijs aardewerk. Dit betekent dat er hier in de 14e/15e eeuw sprake moet zijn geweest van bewoning. Omdat bij het onderzoek de ongestoorde grond niet bereikt werd, weten we niet of de 14e-eeuwse vondsten de oudste bewoning op de plaats van De Ploen weerspiegelen. Bovendien zijn geen middeleeuwse resten van de havesathe zelf teruggevonden. Vermoedelijk zullen die zich onder de huidige boerderij bevinden.

afb. 1. Gerestaureerde mineraalwaterkruiken en zoutpot, opgegraven bij de Ploen.

Nieuwe Weem, Groessen

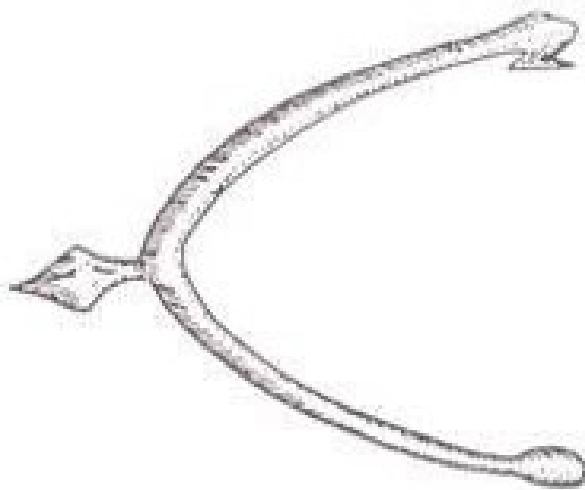
In 1981/1982 is bij de boerderij Nieuwe Weem een opgraving uitgevoerd (3). Er werd een aantal sleuven gegraven die veel schervenmateriaal uit de IJzertijd en/of de Romeinse tijd opleverden. Tevens kon hier een duidelijk bodemprofiel vastgesteld worden. Er is sprake van een van noord naar zuid aflopende helling van een zandopduiking. Boven op het zand liggen lagen uit de IJzertijd of Romeinse tijd. Ook werden in de grond veel middeleeuwse scherven aangetroffen. Uit de vroege middeleeuwen ontbreekt materiaal, hoewel een gedeelte van de scherven laat-Romeins of vroeg-Merovingisch lijkt te zijn. Naast het schervenmateriaal werden ook enkele bijzondere vondsten gedaan. Zo werd in een van de sleuven een half spinsteentje aangetroffen. Met dit soort spinsteentjes werd in de tijd dat er nog geen spinnewielen waren, de wol gesponnen. Ook werd een benen schaats (een 'botje', zie afb.2) opgegraven. Dit laat zien dat men vroeger met primitieve middelen toch voorwerpen wist te vervaardigen waarmee men zich kon vermaken. Verder werd er een bronzen ruiterspoor gevonden (afb.3). Deze dateert uit de middeleeuwen. Door het onderzoek is geen nieuw licht geworpen op de naam van de locatie. Er zijn veronderstellingen dat op de plaats van de Nieuwe Weem vroeger een kerk heeft gestaan en dat er graven gevonden zouden zijn. Tijdens de opgraving is niets gevonden dat deze veronderstelling zou kunnen bevestigen.

Het Welleveld

In 1981 en 1982 zijn opgravingen uitgevoerd in het nieuwbouwplan Welleveld (4). De aanleiding hiertoe werd gevormd door de vondst van veel inheemse scherven in de storthopen van een uitgegraven wegeunet. Een gedeelte van de scherven bleek bij elkaar te horen en leverde een schaalte van 'Marne-aardewerk' op. Dit schaalte had een 'Seelenloch', d.w.z. een gat in de bodem dat naar men veronderstelt gemaakt werd om de ziel van de overledene te kunnen laten ontsnappen. Bij de opgravingen werden behalve aardewerkscherven ook een flink aantal grondsporen aangetroffen. Daarbij bleek in de bodem ook een gelaagdheid aanwezig te zijn. Het bewoningsniveau uit de IJzertijd kon duidelijk onderscheiden worden van het bewoningsniveau uit de Romeinse tijd. Verder werden veel paalsporen vastgesteld. Dat zijn grondverkleuringen op de plaats waar palen van b.v. hutten gestaan hebben. Uit de Romeinse tijd waren sporen van rijen dicht op elkaar gestelde palen aanwezig (afb. 4). Dicht op elkaar gestelde palen

afb. 2. Benen schaats, opgegraven bij de Nieuwe Weem.

afb. 3. Middeleeuwse ruiterspoor, opgegraven bij de Nieuwe Weem.

zijn typerend voor de huizen uit de Romeinse tijd. Uit dezelfde tijd waren greppels aanwezig. Uit een van deze greppels werd een zilveren munt opgegraven (zie afb. 5). Het is een 'antoninianus' van keizer Gordianus III, die in de eerste helft van de derde eeuw in Rome aan de macht was. Onder het Romeinse niveau werden paalsporen uit de IJzertijd blootgelegd. Over een flinke oppervlakte werden deze onderzocht. Toch kon er geen verband tussen de paalsporen onderling worden vastgesteld, iets wat overigens ook van andere opgravingsterreinen uit de IJzertijd bekend is. Verder werd een grotere verkleuring met een doorsnede van ca. 1,5 meter blootgelegd. Behalve wat kleine IJzertijdscherfjes kwam hier niets uit tevoorschijn, zodat we veronderstellen dat het een afvalkuil geweest moet zijn. Naast het materiaal uit de IJzertijd en de Romeinse tijd werden ook wat laat-mid-

afb. 4. Grondsporen uit de Romeinse tijd in de wijk Welleveld.

deleeuwse scherven opgegraven. Deze hebben waarschijnlijk een verband met het naastgelegen terrein van het huis 'Welleveld'. Het is bekend dat dit terrein oude woongrond is met sporen van bewoning uit de 12e en 13e eeuw.

Overige waarnemingen

Op enkele terreinen ten zuiden en zuidwesten van Groessen, o.a. bij het huis 'Rijswijk' zijn waarnemingen gedaan. De resultaten hiervan duiden op bewoning vanaf de late middeleeuwen. Het oudste materiaal wordt gevormd door een aantal 'Pingsdorfscherven', die worden gekenmerkt door hun rode beschildering. Van enkele percelen in de omgeving van de Nieuwe Weem in Groessen werd schervenmateriaal verzameld. Het materiaal wijst op bewoning in de IJzertijd. Bij de boerderij 'Poeldijk' werden

grondboringen uitgevoerd. De hier verzamelde aardewerkfragmenten gaan terug tot omstreeks de 12e/13e eeuw. De boerderij blijkt op een verhoging te staan die in de 14e eeuw al bestond.

Conclusies

De oudst werkelijk aangetoonde bewoning in de gemeente Duiven is die in de nieuwbouwwijk 'Welleveld' en dateert uit de midden-IJzertijd. Een probleem hierbij is dat het inheems-Romeinse schervenmateriaal en dat uit de IJzertijd moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Op grond van analogie met vondsten, gedaan bij Oud-Zevenaar en elders in het rivierengebied mag men aannemen dat er in de vroege IJzertijd al sprake was van bewoning. Dit geldt dan voor de oeverwal van de rivier de Rijn. Nog eerder zou er bewoning geweest kunnen zijn op de zandopduikingen o.a. die waarop de dorpskernen van Duiven en Groessen gelegen zijn. Om dat echt te kunnen vaststellen zal nog veel onderzoek nodig zijn. Een bewoning in de late steentijd is niet uitgesloten. Maar zolang deze niet aangetoond is, moeten we het op de IJzertijd houden. In Duiven is in de Romeinse tijd sprake geweest van een aanzienlijke bewoning. De onderzoeksresultaten en de losse vondsten wekken de indruk dat de hele strook van de Woerd tot aan de nieuwbouwwijk Welleveld in de Romeinse tijd bewoond geweest is. Aan de oostkant van de Woerd bevinden zich 'De Ploen', 'Poeldijk' en de 'Magerhorst'. Uit het feit dat hier geen Romeinse vondsten gedaan zijn, moet men concluderen dat zij niet op de zandopduiking zelf liggen. Zowel bij de Ploen als bij Poeldijk lijkt er sprake te zijn van in de Middeleeuwen opgehoogde terreinen. Deze lagen wel tegen de Woerd aan. Waarschijnlijk is het zo dat de Woerd in de Middeleeuwen voor akkerbouw gebruikt werd, terwijl het vee geweid werd in het vlakbij gelegen Duivense Broek. Zoals al eerder gezegd is de oeverwal van de Rijn ontstaan in de laatste 1000 jaar voor de jaartelling. Toch heeft de rivier er ook daarna nog zeker invloed op gehad. Dat blijkt ook als men de topografische kaart bekijkt. Twee grote stukken van de oeverwal zijn als het ware opgegeten door enorme meanders van de Rijn. De 'Aa' ten zuiden van Groessen is de voormalige bedding van een van deze twee meanders. Deze meander moet al voor het jaar 1000 zijn werking gedaan hebben. De andere meander is de 'Lee' bij Loo. Waarschijnlijk heeft hier vlak voor de bedijking in 1328 nog water doorheen gestroomd. Op de kaart is deze oude meander goed te herkennen. Het grootste 'gat' in de geschiedenis van de gemeente Duiven wordt

afb. 5. Munt van keizer Gordianus III, die van 238 tot 244 aan de macht was, opgegraven in de wijk Welleveld.

nog gevormd door de vroege Middeleeuwen. Op grond van historische berichten mogen we er van uit gaan dat in 838 Groessen, Duiven en de Eltingerhof al bestonden. Tot op heden is dit archeologisch nog niet bevestigd. Dit kan echter verklaard worden door het feit dat het gaat om plaatsen die bewoond gebleven zijn. Bij Duiven en Groessen zal het wel om de dorpskom gaan en de mogelijkheden tot archeologisch onderzoek zijn daar beperkt. Alleen als er b.v. een oud pand gesloopt wordt en vervangen door nieuwbouw is er de mogelijkheid en wenselijkheid tot onderzoek. Het verdient zeker aanbeveling extra inspanning te verrichten voor het doen van archeologische waarnemingen in de dorpskommen. Dat heeft nog een tweede reden. Nieuwbouwprojecten worden tegenwoordig steeds grootschaliger aangepakt. Daardoor worden de in de bodem aanwezige sporen van het verleden (het bodemarchief) steeds verder aangetast. Wat nu nog 'leesbaar' is zal over enkele decennia misschien voorgoed uitgewist zijn. Dergelijk onderzoek kan echter niet alleen door de officiële instanties en de A.W.N. gedaan worden. De A.W.N.-afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland bestrijkt een werkgebied, dat reikt van Rhenen tot Winterswijk.

Het is dan ook onmogelijk in het hele werkgebied regelmatig archeologisch onderzoek te doen. Daarom zullen vooral plaatselijk historisch geïnteresseerden de initiatieven tot lokaal onderzoek moeten ontwikkelen.

drs. J.G.M. Verhagen, Zevenaar

Literatuur

- 1) Borman, R., 1981: Archeologie in de gemeente Duiven. Rapport A.W.N.-afd. Zuid-Veluwe en Oost Gelderland.
- 2) Grood, J.N.M. de, 1983: Van havezathe tot boerderij. In: Veldwerkverslag A.W.N.-afd. Zuid-V. en Oost-G. 1981/1982, pag. 54 t/m 65.
- 3) Grood, J.N.M. de, 1983: Licht op de duistere middeleeuwen. In: Veldwerkverslag A.W.N.-afd. Zuid-V. en Oost-G. 1981/1982, pag. 33 t/m 49.
- 4) Verhagen, J.G.M. 1983: Voorlopig verslag opgraving DuivenWelleveld. In: Veldwerkverslag A.W.N.-afd. Zuid-V. en Oost-G. 1981/1982, pag. 52 en 53.

INHOUD:

	Voorwoord	1
J.A.G. Kemme	De brug van het verleden naar de toekomst is het heden	2
Dr. J.B.Th. Wolters	De oorkonde van 23 maart 838	3
Dr. W.J.H. Willems	Het Romeinse fort in de Loowaard	15
Drs. J.G.M. Verhagen	Resultaten van archeologisch onderzoek in de gemeente Duiven	20